

УДК 347.61

<https://doi.org/10.34142/23121661.2021.33.09>

orcid. org/0000-0001-6394-1834

© Пономаренко О.М., 2021

О.М. ПОНОМАРЕНКО**ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА ЧОЛОВІКА
ТА ЖІНКИ, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ ОДНІЄЮ
СІМ'ЄЮ БЕЗ РЕЄСТРАЦІЇ ШЛЮБУ:
ПРОБЛЕМИ ПРЕЗУМПЦІЇ СПІЛЬНОЇ
СУМІСНОЇ ВЛАСНОСТІ****O. PONOMARENKO****LEGAL REGIME OF PROPERTY OF A MAN
AND A WOMAN LIVING IN THE SAME FAMILY
WITHOUT REGISTRATION OF MARRIAGE:
PROBLEMS RELATED TO THE APPLICATION
OF THE PRESUMPTION OF COMMON JOINT
PROPERTY**

Анотація. Метою наукової статті є аналіз проблем, пов'язаних зі застосуванням презумпції спільної сумісної власності до майнових відносин жінки та чоловіка, які мешкають однією сім'єю без реєстрації шлюбу з метою вдосконалення правового регулювання цієї сфери. *Матеріал:* під час дослідження акцентовано увагу на тому, що зміст сімейних стосунків, які складаються між чоловіком та жінкою в шлюбі не відрізняються від сімейних стосунків осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Єдиною відмінністю між ними є факт державної реєстрації. Відсутність державної реєстрації фактичних шлюбних стосунків є причиною виникнення в суб'єктів цих стосунків значної частини проблем. Аналіз судової практики дозволив виокремити такі проблеми: визначення терміну, з якого на майно, яке набуто такими особами, розповсюджується режим спільної сумісної власності; застосування гарантій захисту прав одного з фактичних членів подружжя від недобросовісних дій титульного власника щодо розпорядження спільним майном без згоди тощо. Звернено увагу на суперечливість сформованої практики Верховного Суду щодо встановлення факту співмешкання однією сім'єю та визнання права спільної сумісної власності на майно, яке набуто особами під час перебування у фактичних шлюбних відносинах, розповсюджується виключно на майбутні стосунки та не має зворотної сили. Автор статті дійшов висновку, що в процесі реформування цивільного законодавства необхідно запропонувати жінці та чоловіку, які мешкають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, способи оформлення таких стосунків (подання спільної заяви, спільне заповнення анкети тощо) з занесенням відомостей про сімейний стан таких осіб до реєстру.

Ключові слова: фактичні шлюбні відносини, презумпція спільної сумісної власності, договір про спільне проживання, захист права власності.

Аннотация. *Целью* научной статьи является анализ проблем, связанных с применением презумпции общей совместной собственности к имущественным отношениям женщины и мужчины, проживающих одной семьей без регистрации брака, с целью усовершенствования правового регулирования этой сферы. *Материал:* в ходе исследования акцентировано внимание на том, что сущность семейных отношений, которые складываются между мужчиной и женщиной, состоящих в браке, ничем не отличается от семейных отношений лиц, которые состоят в фактических брачных отношениях. Единственным отличием между ними является факт государственной регистрации. Отсутствие государственной регистрации фактических брачных отношений является причиной возникновения у субъектов таких отношений значительной части проблем. Анализ судебной практики позволил выделить ряд наиболее часто встречающихся проблем, связанных с распространением презумпции общей совместной собственности: определение дня, с которого на имущество, приобретенное такими лицами, распространяется режим общей совместной собственности; применение гарантий защиты прав одного из фактических супругов от недобросовестных действий титульного собственника, связанных с распоряжением общим имуществом без согласия и т. п. Обращено внимание на спорность сформированной практики Верховного Суда относительно того, что установление факта проживания одной семьи и признание права общей совместной собственности на имущество, приобретенное лицами во время пребывания в фактических брачных отношениях, распространяется исключительно на будущие отношения и не имеет обратной силы. Автор статьи пришел к выводу о том, что в процессе реформирования гражданского законодательства необходимо предложить женщине и мужчине, которые проживают одной семьей без регистрации брака, способы оформления таких отношений с занесением сведений о семейном положении таких лиц в реестр (подача совместного заявления, совместное заполнение анкеты и т. п.).

Ключевые слова: фактические брачные отношения, презумпция общей совместной собственности, договор о совместном проживании, защита права собственности.

Abstract. The purpose of the scientific article is to analyze the problems associated with the use of the presumption of joint ownership of property relations and men with woman without marriage registration with the improvement of the theory of legal regulation of this area. Material: the study focused on the fact that the essence of family relations, which are between a man and a married woman, do not differ in any way from the family relations of persons who are in actual marital relations. The only difference between them is the fact of state registration. The lack of state registration of actual marriage relations is the reason for the emergence of a number of problems among the subjects of such relations. The analysis of judicial practice allowed a number of the most common problems associated with the spread of the presumption of common ownership: determining the day from which the general regime of common ownership for property acquired by persons; application of guarantee protection of the rights of one of the actual spouses from the unfair actions of the personal owner. Attention is drawn to the controversial nature of the practice of the Supreme Court that the establishment of the fact of one family and the recognition of the right of common joint ownership of property acquired by persons during their stay in actual marriage relations applies exclusively to future relationships and does not have retroactive effect. The author of the article came to the conclusion that in the process of reforming civil legislation it is necessary to offer a woman and a man who live alone without marriage registration, ways of formalizing relations with entering information about the marital status of such persons in the Register (filing a joint application, jointly filling out a questionnaire and etc.).

Key words: actual marriage relations, presumption of joint ownership, joint agreement, protection of property rights.

Постановка проблеми. Протягом тривалого часу в багатьох країнах світу держава визнавала лише шлюб, зареєстрований або в церкві, або в державних органах. Отже, фактичним сімейним союзам не було надано юридичного значення. Але необхідно зазначити, що в СРСР протягом нетривалого періоду (18 років) правове регулювання майнових відносин осіб, які перебували у фактичних шлюбних відносинах, і правове регулювання майнових відносин подружжя здійснювалося однаково. Так, відповідно до статті 11 Кодексу законів про шлюб, сім'ю та опіку РРФСР (1926 р.) стаття 10 (про спільне майно, набуте подружжям під час шлюбу) поширювалася і на майно осіб, які фактично знаходилися у шлюбних стосунках, хоча і не зареєстрованих, якщо вони визнали одне одного подружжям або якщо шлюбні стосунки між ними були визначені судом на підставі ознак фактичних обставин життя [1]. Такий підхід законодавця був зумовлений соціально-економічними причинами і став реакцією держави на виклики, з якими зіткнулося суспільство в той період часу, зокрема з великою кількістю фактичних відносин між робітничим населенням, правова незахищеність жінок у майнових відносинах, яка була зумовлена режимом роздільного майна подружжя тощо. На думку О. Д. Максимової, «Головною причиною визнання фактичного шлюбу радянськими законодавцями в середині 1920-х років була відсутність соціального і правового захисту жінок і дітей у разі, якщо шлюб не був зареєстрований в РАЦСі» [2, с. 1051].

Необхідно зазначити, що на відміну від Кодексу про шлюб, сім'ю та опіку РРФСР у Кодексі законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УСРР 1926 р. визнавалася юридична сила лише за зареєстрованим шлюбом. Як зазначає О.В. Дзера, дослідники таку ситуацію щодо закріплення норми про обов'язковість реєстрації шлюбу пояснювали, зокрема, іншою, ніж у Росії, системою поглядів на шлюб, зумовленою меншою революційною активністю мас та більш суворим ставленням населення до вільних шлюбів. Однак правозастосовча практика в Україні згодом почала використовувати російський спосіб, тобто спосіб визнання юридичної сили за фактичними шлюбами [3, с. 226].

Однак із 8 липня 1944 року радянською державою став визнаватися виключно шлюб, зареєстрований в державних органах (цивільний, світський шлюб). Це не означало, що фактичні шлюбні відносини були викорінені. Вони продовжували існувати в суспільстві, про що свідчила і судова практика, і статистичні дані перепису населення. Однак держава виключила сімейні відносини осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах зі сфери правового регулювання, у зв'язку з чим перебування в таких відносинах з цього часу не тягло тих правових наслідків, які виникали в чоловіка та жінки після реєстрації шлюбу (презумпція режиму спільності майна, придбаного під час шлюбу, презумпція батьківства щодо дитини, народженої в шлюбі, право-

вий статус подружжя, право на одержання утримання (аліментів), спадкування за законом у порядку першої черги тощо).

І лише 2004 року з набранням чинності СК в Україні були легалізовані фактичні шлюбні відносини. З. В. Ромовська, яка є автором проекту СК 2002 року, також зазначає, що причиною, яка викликала необхідність правового регулювання фактичних шлюбних відносин, були соціально-економічні проблеми. У коментарі до СК вона пише, що «нинішня ситуація в країні дещо нагадує повоєнну – економічна криза, низький рівень життя, безробіття основної частини населення й насамперед жінок. Нестатки, економічна залежність позбавили велику кількість жінок та чоловіків можливості вибору форми організації свого сімейного життя. І вони погоджуються на будь-які умови, щоб вижити» [4, с. 165].

Необхідно зазначити, що легалізація фактичних шлюбних відносин в Україні збіглася із загальносвітовою тенденцією визнання державами форм організації сімейного життя, альтернативних шлюбу. Так, вже з кінця 80-х років минулого століття в деяких країнах Західної Європи стали визнаватися такі сімейні союзи.

Спочатку метою таких партнерств було узаконення сімейних стосунків одностатевих пар, які відповідно до законодавства не могли вступати в шлюб. Однак згодом альтернативні шлюбу форми сімейних союзів стали доступними й для гетеросексуальних пар. Так, у Франції з 1999 року дорослі люди, різних або однієї статі мають право укласти пакт громадянської солідарності (Pacs) про організацію їхнього спільного життя.

Нині більшість європейських правових систем визнає за людьми право на вибір форми організації сімейного життя. У зв'язку з цим, як точно зазначає Д. Бормінська, «вислів Наполеона «Конкубіни ігнорують закон, тому закон ігнорує конкубін» вже не відображає реального стану речей» [5, с. 6]. Необхідно зазначити, що європейські правові системи, в яких крім шлюбу визнаються й інші форми організації спільного життя сімейних пар незалежно від гендера, під тиском громадянського суспільства прирівнюють правовий статус осіб, які перебувають в партнерствах, з правовим статусом подружжя в багатьох сферах життя (майновій, податковій, медичній, соціальному забезпеченні тощо).

В Україні ж процес легалізації фактичних шлюбних відносин зупинився на етапі поширення на майно таких осіб режиму спільної сумісної власності та надання їм деяких прав у сфері аліментування. Революційний для початку 2000-х років підхід законодавця щодо поширення на майно жінки та чоловіка, які проживають як одна сім'я без реєстрації шлюбу, правового режиму спільної сумісної власності продемонстрував низку проблем, що потребують вирішення на законодавчому рівні. Особливо актуальним він став у період реформування (рекодифікації) цивільного законодавства.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми легалізації фактичних шлюбних відносин є досить актуальними в науці сімейного права та часто обговорюються на сторінках періодичних видань, монографій, під час захисту дисертацій. Серед українських учених, які досліджували проблеми правового регулювання майнових відносин осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, необхідно зазначити В. І. Борисову, І. В. Жилінкову, Л. В. Красицьку, О. В. Розгон, З. В. Ромовську. Цього року на засіданні спеціалізованої Вченої ради ХНУ ім. В. Н. Каразіна під керівництвом В. І. Труби захистила дисертаційне дослідження Ю. О. Мельниченко з теми «Матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних правовідносин». Найчастіше вчені, що досліджують цю тематику, звертають увагу на проблеми захисту майнових прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, оскільки саме в цій сфері, як демонструє аналіз судової практики, і виникає значна кількість суперечок. І більшість цих проблем обумовлена недосконалістю законодавчого регулювання цієї сфери.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою наукової статті є аналіз проблем, пов'язаних із застосуванням презумпції права спільної сумісної власності до майнових відносин жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, з метою удосконалення правового регулювання цієї сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно до ст. 74 СК України, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі один з одним або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, поширюються положення глави 8 цього Кодексу, що регулюють майнові відносини подружжя (щодо здійснення правоволодіння, користування та розпорядження спільним майном). Поширюючи на майнові відносини жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, розділ 8 СК, законодавець поширив на таких осіб і сформульовану в ч. 2 ст. 60 СК презумпцію спільної сумісної власності щодо кожної речі, яка була придбана в шлюбі (за період проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу). Однаковий підхід до регулювання майнових відносин, що складаються в сім'ї, незалежно від підстав її виникнення, відповідає змісту сімейних відносин.

Сімейні відносини жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, не випадково називають фактичними шлюбними відносинами, оскільки за своїм змістом вони жодним чином не відрізняються від

відносин, які складаються між чоловіком і жінкою в шлюбі. Як справедливо зазначає О. Розгон, «поняття «шлюб» необхідно визначати не з його формальної наявності або відсутності, а зі змісту стосунків між чоловіком і жінкою. Це є першопричиною для застосування терміна «фактичні шлюбні відносини», тобто саме для відокремлення його від поняття «шлюб», що оформлений в органах державної влади» [6, с. 164]. Шлюб і фактичні шлюбні відносини відрізняються лише способом їхнього оформлення. І. В. Жилінкова писала, що «фактичні шлюбні відносини за своїм змістом – це шлюбні відносини, які не мають державного визнання та реєстрації» [7, с. 251]. А В. І. Борисова зазначає, що «перебування жінки та чоловіка у фактичних шлюбних відносинах за умови дотримання ними певних умов, так само як і перебування осіб у зареєстрованому шлюбі, створює сім'ю, в якій здійснюються найважливіші її функції – репродуктивна та функція соціалізації [8, с. 66]. Однак саме ця єдина відмінність є основою розмежування цих двох форм організації сімейного життя.

Шлюб оформляється державною реєстрацією, день якої і є правовстановлювальним для подружніх відносин. Саме з цього дня на все майно, яке було набуто подружжям за час шлюбу, за загальним правилом поширюється режим спільної сумісної власності. Велике значення має також те, що відомості про реєстрацію шлюбу вносяться до Єдиного державного реєстру актів цивільного стану громадян, відомості з якого в обов'язковому порядку використовуються нотаріусами під час здійснення нотаріальної діяльності, зокрема в разі нотаріального посвідчення правочинів щодо розпорядження майном.

Саме з відсутністю оформлення відносин осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, і пов'язана більшість проблем. Як справедливо зазначає В. І. Борисова, «Невизначеність та фрагментарне врегулювання в СК фактичних шлюбних відносин, які розповсюджені в Україні, створює перешкоди для використання особами своїх прав, що і вимагає усунення такої невизначеності» [8, с. 64]. Як визначити день, з якого бере початок проживання чоловіка та жінки однією сім'єю?

Момент початку цих відносин визначається зазвичай вже *post factum* у судовому порядку і найчастіше у зв'язку зі спором про поділ спільного майна або оскарженням правочину, який здійснений однією з осіб «фактичного подружжя» без згоди іншої. У зв'язку з цим у позовних вимогах позивача, крім основної вимоги (про визнання права власності, про поділ майна, про визнання договору недійсним тощо), обов'язково повинна міститися вимога про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, з якої і починається розгляд такої категорії справи. Відповідно, у рішенні суду обов'язково повинно бути зазначено, з якого моменту особи почали проживати однією сім'єю. Аналіз судової практики демонструє, що суди найчастіше цей момент визначають місяцем і роком (іноді тільки роком), з якого в жінки та чоловіка

виникла сім'я. Це й не дивно, оскільки найчастіше навіть самі особи можуть визначити початок спільного проживання лише приблизно (на відміну від шлюбу, день реєстрації якого завжди документально підтверджений).

Процес доведення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу ускладнюється тим, що в чинному сімейному законодавстві не закріплені хоча б приблизний перелік фактів, які свідчать про проживання жінки і чоловіка однією сім'єю. Єдине, на чому робить акцент законодавець, це перебування будь-якого із суб'єктів в іншому зареєстрованому шлюбі і обов'язкова гендерна відмінність між суб'єктами. Необхідно зазначити, що на відміну від чинного СК України в ст. 12 КЗпШСО РРФСР 1926 року було закріплено, що доказами шлюбного співмешкання в разі, якщо шлюб не був зареєстрований, для суду є факт саме спільного співмешкання, наявність спільного господарства і виявлення подружніх відносин перед третіми особами в особистому листуванні та інших документах, а також, залежно від обставин взаємоматеріальна підтримка, спільне виховання дітей тощо.

Нині у зв'язку з більш частими випадками розгляду судами майнових спорів між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, судовою практикою сформований сталий підхід до питання обставин, що свідчать про факт проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу. За такою категорією справ доведенню підлягає факт спільного проживання, спільного ведення спільного господарства, наявність загального бюджету і витрат, придбання майна. Водночас, як демонструє аналіз судової практики, сам факт перебування в близьких стосунках чоловіка та жінки без доведення факту ведення спільного господарства, наявності спільного бюджету та взаємних прав і обов'язків, притаманних подружжю, не може свідчити про те, що між ними склалися та мали місце усталені відносини, які притаманні подружжю (Постанова Верховного Суду від 12 грудня 2019 року у справі № 490/4949/17 (провадження № 61-46210св18)).

Свідчення інших осіб та спільні фотографії не можуть бути єдиною підставою для встановлення факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу (Постанова Верховного Суду від 12 грудня 2019 року у справі № 466/3769/16 (провадження № 61-5296св19)). Також спільна присутність на святах та пересилання коштів не можуть свідчити про те, що між сторонами склалися усталені відносини, які притаманні подружжю (Постанови Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 588/350/15 (провадження № 61-30273св18)). Факт періодичного спільного відпочинку не є достатньою підставою для визнання факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу (Постанови Верховного Суду від 27 лютого 2019 року у справі № 522/25049/16-ц (провадження № 61-11607св18)) тощо.

Однак, процес доведення факту проживання жінки та чоловіки однією сім'єю не є єдиною проблемою, з якою стикаються судова практика і суб'єкти сімейних відносин. Серйозну дискусію викликало питання про те, з якого моменту на майнові відносини жінки і чоловіки, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, поширюється презумпція спільної сумісної власності. Необхідно зазначити, що підходи до вирішення цієї проблеми є діаметрально протилежними і в науці, і в судовій практиці.

Так, Ю. О. Мельниченко зазначає, що відносини, які складаються між чоловіком та жінкою, що проживають однією сім'єю без шлюбу, якщо жоден з них не перебуває в зареєстрованому шлюбі з іншою особою, за умови спільного проживання, ведення спільного побуту можна визначити як сімейні, а такі особи складають сім'ю з моменту набрання законної сили рішення суду про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу [9, с. 9]. На її думку, «презумпція спільної сумісної власності на майно, набуте за час перебування в шлюбі, передбачена ст. 60 СК України, не поширюється на осіб, які спільно проживають однією сім'єю без шлюбу» [9, с. 11].

Такого висновку Ю. О. Мельниченко дійшла на основі аналізу Постанови Верховного Суду від 17 квітня 2019 року щодо справи № 490/6060/15-ц.6, якою ВС зазначає, що, вирішуючи питання про правовий режим майна, придбаного жінкою і чоловіком за час проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, суди встановлюють факти створення (придбання) сторонами майна внаслідок спільної праці, ведення спільного господарства, побуту, дотримання взаємних прав і обов'язків, з'ясовують час та джерело придбання, (гроші, на які таке майно було придбано), а також мету придбання, що дозволяє надати йому правовий статус спільної сумісної власності. Ю. О. Мельниченко зазначає, що на відміну від положень ч. 1 ст. 69 СК України, згідно з якими майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності, незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини самостійного заробітку (доходу), у разі спору сам по собі факт проживання осіб без реєстрації шлюбу без доведення факту трудової і грошової участі у створенні спільної власності не може бути достатньою підставою для визнання за фактичною дружиною чи фактичним чоловіком права спільної сумісної власності на майно, придбане за час такого спільного проживання [10, с. 169]. З таким висновком не можна погодитися.

Така позиція суперечить закріпленим у сімейному законодавстві України тенденції однакового регулювання майнових відносин, що складаються в сім'ї, незалежно від форми її організації. Як справедливо зазначає І. В. Жилінкова, ця презумпція означає, що речі, гроші, цінні папери, придбані в період шлюбу, вважаються спільним майном, якщо інше не буде доведено зацікавленою стороною. У разі виникнення спору в суді повинні доводитися не факти належ-

ності майна до спільного майна подружжя, а обставини, які виключають виникнення спільної власності на спірне майно [11, с. 169].

На нашу думку, «надання правового режиму спільної сумісної власності» не належить до компетенції суду. Презумпція спільної сумісної власності поширюється на майно, придбане за час спільного проживання жінкою та чоловіком без реєстрації шлюбу, з моменту його придбання. Суд, встановивши факт проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу, вирішує спір про право із застосуванням правил цієї презумпції.

Все майно, придбане жінкою і чоловіком, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, з моменту, який суд визначив як момент початку їх проживання однією сім'єю, має вважатися спільною сумісною власністю, а отже, здійснення правомочностей володіння, користування та розпорядження спільним майном має відбуватися за правилами, які встановлені щодо подружжя.

З огляду на вищезазначене незрозумілою є практика ВС, згідно з якою встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю та встановлення належності їм майна на праві спільної сумісної власності пов'язано з набранням законної сили рішенням суду (30 вересня 2010 року). Отже, на думку ВС для укладення однією з осіб фактичного подружжя договору, спрямованого на розпорядження майном, не потрібно згоди іншої особи подружжя, оскільки він був укладений до набрання законної сили рішенням суду про встановлення факту проживання однією сім'єю.

Таким чином, немає підстав для визнання такого договору недійсним як укладеного без згоди іншої особи, оскільки на момент укладення оспорюваного правочину єдиним власником спірної квартири (предмета іпотеки) був відповідач (Постанова Верховного Суду України від 07 листопада 2011 року у справі № 6-44цс11).

Такого самого висновку дійшов і ВС у Постанові від 07 вересня 2016 року у справі № 6-727цс16. У ній зазначено, що стаття 392 ЦК України про визнання права власності *не породжує, а підтверджує наявне у позивача право власності*, набуте раніше на законних підставах, якщо відповідач не визнає, заперечує або оспорує наявне в позивача право власності, а також у разі втрати позивачем документа, який засвідчує його право власності. Цей аргумент є переконливим і незаперечним, визначає зміст такого засобу захисту права власності як визнання (підтвердження) права власності, що виникло з інших підстав. Однак, не дивлячись на правильно наведений аргумент, ВС визначає, що на момент укладення спірного договору купівлі-продажу єдиним власником нерухомого майна (квартири), що є предметом цього договору, був відповідач, а тому для вчинення цього правочину не вимагалось згоди позивача.

І лише в Постанові від 21 листопада 2018 року у справі № 372/504/17 (провадження № 14-325цс18) Велика Палата Верховного Суду вирішила не враховувати висновки Верховного Суду України щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладених у раніше прийнятих постановках і визначила, що відсутність нотаріально засвідченої згоди іншого зі співвласників (другого з подружжя) на укладення договору іпотеки позбавляє співвласника, який вчинив правочин, необхідних повноважень на укладення договору про розпорядження спільним майном. Укладення такого договору свідчить про порушення його форми і відповідно до частини четвертої статті 369, статті 215 ЦК України надає іншому зі співвласників право оскаржити договір з підстав його недійсності.

Водночас Велика Палата ВС зазначила, що «закон не пов'язує наявність чи відсутність згоди усіх співвласників на укладення договору ні з добросовісністю того з подружжя, який уклав договір щодо спільного майна, ні третьої особи, ні контрагента за таким договором і не ставить питання оскарження договору в залежність від добросовісності сторін договору».

На жаль, в Ухвалі від 29.01.2020 № 523/14489/15-ц Верховний Суд зазначив, що висновок Великої Палати Верховного Суду у Постанові від 21 листопада 2018 року у справі № 372/504/17 (провадження № 14-325цс18) є категоричним, у ньому не наведено меж застосування, і це допускає можливість його поширення й на ті випадки, за яких відбувається встановлення факту проживання однією сім'єю на підставі рішення суду, а потім оспорювання договорів, що вчинені до моменту набрання законної сили таким рішенням суду. Саме тому колегія суддів вважає за необхідне відступити від висновку, викладеного в Постанові Великої Палати Верховного Суду від 21 листопада 2018 року у справі № 372/504/17 (провадження № 14-325цс18), через його конкретизацію та зазначити, що у разі встановлення факту проживання однією сім'єю на підставі рішення суду та оспорювання договору, вчиненого до моменту набрання законної сили таким рішенням суду, цей висновок не застосовується. Тим самим ВС підтвердив правильність раніше сформованої практики щодо того, що встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу та визнання права спільної сумісної власності на майно поширюється виключно на майбутні відносини, і не має зворотної сили. З чим також не можна погодитися.

Ще раз необхідно зазначити, що суд за цією категорією справ лише підтверджує режим спільної сумісної власності, який встановлюється на майно фактичного подружжя саме з моменту його набуття. Визначення початку поширення режиму спільної сумісної власності на майно моментом його придбання (створення) вимагає також застосовувати для цих відносин і правила дотримання права спільної сумісної власності на це майно (володіння, користу-

вання, розпорядження за взаємною згодою) також з моменту його придбання (створення). Тобто незалежно від того, чи є рішення суду про встановлення факту проживання однією сім'єю та визначення обсягу майна, яке було набуто жінкою та чоловіком за цей період, будь-який правочин щодо розпорядження таким майном повинен здійснюватися згідно з правилами ст. 65 СК. Відповідно, правочин, який вчинений без згоди іншого фактичного подружжя, є порушенням права власності та потребує захисту.

Оскільки фактичні шлюбні відносини не підлягають оформленню, то значно підвищуються ризики жінок і чоловіків, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, порушення їхніх прав у праві спільної сумісної власності з боку титульного власника (того фактичного подружжя, на ім'я якого оформлене майно).

Сімейний стан людини, яка перебуває у шлюбі, у разі нотаріального засвідчення правочину щодо розпорядження майном досить легко перевірити, використовуючи відомості Єдиного державного реєстру актів цивільного стану громадян. У випадку засвідчення такого правочину особою, яка перебуває у фактичних шлюбних відносинах, у нотаріуса, крім слів самого титульного власника про його сімейний стан, немає жодних інших доказів, чим може скористатися недобросовісний титульний власник. Прикладів їхньої недобросовісної поведінки досить багато у судовій практиці.

Висновки. На сьогодні єдиним способом убезпечити себе від недобросовісної поведінки одного з «подружжя», які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, є оформлення нерухомого та іншого цінного майна на ім'я обох осіб фактичних подружжя на праві спільної часткової власності (із зазначенням часток). Однак в процесі реформування цивільного законодавства необхідно запропонувати жінці та чоловіку, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, можливість оформлення їхніх відносин з занесенням відомостей про сімейний стан до Реєстру.

У цьому питанні можна використовувати досвід інших країн, в яких допускаються різноманітні форми організації сімейного життя. Як вже було зазначено, у Франції таким особам пропонується оформити пакт громадянської солідарності, який реєструється в мерії або в нотаріуса, у Бельгії і Люксембургу пропонують оформити заяву тощо. Це дозволить уникнути подальших проблем, пов'язаних з доведенням факту спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу і визначенням моменту, з якого починає свою дію презумпція спільної сумісної власності. Внесення відомостей про осіб, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, до реєстру нотаріусів і доступ до його відомостей стане досить ефективним засобом захисту осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, від недобросовісної поведінки «титульного власника».

Література

1. Кодекс законов о браке, семье и опеке. Юридическое издательство НКЮ СССР. Москва, 1940;
2. Максимова О. Д. Обсуждение и принятие Кодекса РСФСР о браке, семье и опеке 1926 года во Всероссийском Центральном Исполнительном Комитете. Право и политика. 2014. № 7. С. 1051–1062. DOI: 10.7256/1811-9018.2014.7.12437 https://nbpublish.com/lpmag/contents_2014_7.html#29957;
3. Дзера О. В. Вибране. Збірник наукових праць. Київська школа цивілістики. Київ: Юріком Інтер, 2016;
4. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2003;
5. Борминская Д. Новые тенденции в развитии семейного права: внебрачные союзы на примере отдельных европейских стран. Семейное и жилищное право. 2007. № 2. URL: <https://center-bereg.ru/d1203.html>;
6. Розгон О. Правовий режим майна осіб, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Мала енциклопедія. 2016. № 5 (89). URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/15727/2/Розгон%20О.%20Правовий%20режим%20майна%20осіб%20С%20які%20проживають%20однією%20сім'єю%20без%20реєстрації%20шлюбу.pdf>;
7. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / Жилинкова І. В. Харків: Ксилон, 2008;
8. Борисова В. І. Фактичні стани в сімейному праві України. Десяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2021. [Електронне видання];
9. Мельниченко Ю. О. Матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних правовідносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021;
10. Мельниченко Ю. О. Матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних правовідносин: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. / Одеса, 2020. <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/16031/2/aref-Melnichenko.pdf>;
11. Жилинкова І. В. Правовой режим имущества членов семьи. Харьков: Ксилон, 2000.